

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

GERMANY

CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
SCIENCE, ENGINEERING AND
TECHNOLOGY**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi[®] digital object
identifier

eoconf.com - from 2024

INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY:
a collection scientific works of the International scientific conference –
Hamburg, Germany, 2026 Issue 6

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian,
Spanish,

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference « **INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY** ». Which took place in Hamburg 2026.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

SINTAKTIK MUNOSABAT VA UNING XUSUSIYATLARI

Abdullayev Asqar Abduhakimovich

SamDCHTI tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sintaktik munosabat tushunchasi, uning til tizimidagi o'rnini hamda asosiy xususiyatlari yoritiladi. So'z birikmasi va gap tarkibidagi birliklar o'rtasida yuzaga keladigan sintaktik munosabatlarning turlari, ularning sintaktik aloqa vositalari bilan munosabati tahlil qilinadi. Shuningdek, sintaktik munosabatning shakliy, mazmuniy va funksional xususiyatlari misollar asosida izohlanadi.

Kalit so'zlar: sintaksis, sintaktik munosabat, sintaktik aloqa, tobe munosabat, teng munosabat, predikativ munosabat, so'z birikmasi, gap, hokim va tobe komponent.

Til kishilar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi bo'lib, uning barcha sathlari o'zaro chambarchas bog'langan holda faoliyat yuritadi. Tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik sathlari nutqning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu sathlar ichida sintaksis til birliklarining o'zaro birikishi, ularning gap va undan yirik birliklarni hosil qilishi bilan bog'liq qonuniyatlarni o'rganadi. Sintaksisning asosiy tushunchalaridan biri sintaktik munosabat hisoblanadi. Til birliklari nutqda alohida holda emas, balki ma'lum mazmuniy va grammatik bog'lanish asosida qo'llanadi. So'zlarning bir-biri bilan birikishi natijasida so'z birikmasi, gap va murakkab sintaktik tuzilmalar hosil bo'ladi. Ushbu birliklar tarkibidagi komponentlar o'rtasidagi mazmuniy-grammatik bog'liqlik sintaktik munosabatni yuzaga keltiradi.

Sintaktik munosabat sintaktik aloqadan farqli tushunchadir. Sintaktik aloqa birliklarning grammatik jihatdan bir-biriga bog'lanish usuli va vositasini bildirsa, sintaktik munosabat ular o'rtasida yuzaga keladigan mazmuniy va funksional munosabatni ifodalaydi. Demak, sintaktik aloqa sintaktik munosabatning shakllanishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu masalani nazariy jihatdan o'rganish gap qurilishi va uning semantik xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Sintaktik munosabat deganda so'zlar, so'z birikmalari yoki gap qismlari o'rtasida yuzaga keladigan mazmuniy va grammatik bog'liqlik tushuniladi. Bunday munosabat til birliklarining tasodifiy emas, balki muayyan grammatik qonuniyatlar asosida birikishini ta'minlaydi. Masalan, kitobni o'qimoq birikmasida kitobni so'zi harakatning obyektini, o'qimoq esa harakatni bildiradi. Ushbu birliklar o'rtasida obyekt munosabati mavjud. Maktabga bormoq birikmasida esa yo'nalish yoki hol munosabati ifodalanadi. Demak, so'zlarning bir-biri bilan qanday shaklda bog'lanishidan qat'i nazar, ular o'rtasida ma'lum semantik-sintaktik munosabat yuzaga keladi. Sintaktik munosabatning yuzaga kelishida hokim va tobe komponentlarning o'rnini muhimdir. Tobe komponent hokim komponentning

ma'nosini aniqlaydi, to'ldiradi yoki izohlaydi. Masalan, chiroyli gul birikmasida chiroyli so'zi gul so'zining belgisini bildiradi. Bu yerda aniqlovchi-aniqlanmish munosabati yuzaga kelgan.

Sintaktik munosabat hamda sintaktik aloqa bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, ular aynan bir tushuncha emas. Sintaktik aloqa til birliklarining o'zaro bog'lanish usuli bo'lsa, sintaktik munosabat mazkur bog'lanish natijasida yuzaga keladigan grammatik va semantik mazmunni bildiradi. O'zbek tilida sintaktik aloqaning asosiy vositalariga kelishik qo'shimchalari, egalik qo'shimchalari, shaxs-son qo'shimchalari, ko'makchilar, yordamchi so'zlar, so'z tartibi va ohang kiradi. Masalan, o'qituvchining kitobi birikmasida qaratqich kelishigi va egalik qo'shimchasi orqali sintaktik aloqa yuzaga keladi. Ushbu aloqa natijasida qaratuvchi-qaralmish munosabati hosil bo'ladi.

Shunday qilib, sintaktik aloqa "qanday vosita orqali bog'langan?" degan savolga javob bersa, sintaktik munosabat "qanday mazmuniy-grammatik munosabat yuzaga kelgan?" degan savolga javob beradi.

Tilshunoslikda sintaktik munosabatlar, avvalo, teng va tobe munosabatlarga ajratiladi. Ushbu tasnif sintaktik birliklarning o'zaro mavqei va grammatik bog'liqligiga asoslanadi.

Teng sintaktik munosabat o'zaro grammatik jihatdan teng huquqli birliklar o'rtasida yuzaga keladi. Bunday munosabatda komponentlardan biri ikkinchisiga bo'ysunmaydi. Masalan, kitoblar va daftarlar, katta-kichik, u keldi va men ketdim kabi birliklarda teng munosabat kuzatiladi. Teng munosabat bog'lovchilar, sanash ohangi yoki boshqa vositalar yordamida ifodalanishi mumkin.

Tobe sintaktik munosabat esa komponentlardan birining ikkinchisiga grammatik va mazmuniy jihatdan bo'ysunishi asosida shakllanadi. Bunda bir komponent hokim, ikkinchisi esa tobe bo'ladi. So'z birikmalarining asosiy qismi ana shu munosabat asosida tashkil topadi.

Tobe sintaktik munosabat o'z navbatida bir necha mazmuniy turlarda namoyon bo'ladi. Jumladan:

- atributiv munosabat – predmetning belgi-xususiyatini bildiradi: go'zal shahar, mening kitobim;
- obyekt munosabati – harakatning obyektini ko'rsatadi: maqolani o'qimoq, do'stini ko'rmoq;
- relyativ yoki hol munosabati – harakatning o'rni, payti, sababi, maqsadi yoki tarzini ifodalaydi: ertalab kelmoq, tez yugurmoq, uyda ishlamoq;
- predikativ munosabat – ega va kesim o'rtasida yuzaga keladi: Talaba o'qiydi. Bahor keldi.

Predikativ munosabat gapning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan ega va kesim o'rtasidagi munosabat orqali fikrning predikativ mazmuni, ya'ni voqelik bilan bog'liqligi yuzaga chiqadi.

Sintaktik munosabat bir qator muhim xususiyatlarga ega. Birinchi navbatda, u ikki yoki undan ortiq sintaktik birliklar o'rtasida yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Alohida olingan so'zda sintaktik munosabat mavjud bo'lmaydi. Munosabat faqat kamida ikki birlikning o'zaro bog'lanishi natijasida shakllanadi. Ikkinchidan, sintaktik munosabat grammatik va semantik birlikka ega. Har qanday sintaktik bog'lanish ma'lum grammatik shakl orqali ifodalanadi va ayni paytda muayyan mazmunni yuzaga chiqaradi. Masalan, talabani fikri birikmasida grammatik shakl qaratqich va egalik qo'shimchalari orqali ifodalangan bo'lsa, mazmunan tegishlilik munosabati mavjud.

Uchinchidan, sintaktik munosabat kommunikativ funksiyani bajaradi. Til birliklari o'zaro bog'lanish orqali tugallangan fikrni ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayniqsa, gap tarkibidagi sintaktik munosabatlar fikrning mantiqiy va kommunikativ tuzilishini belgilaydi. To'rtinchidan, sintaktik munosabat tilning ichki tizimi bilan bog'liq holda shakllanadi. Har bir tilda sintaktik munosabatlarni ifodalash vositalari turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida kelishik qo'shimchalari muhim rol o'ynasa, ingliz tilida so'z tartibi va predloglar katta ahamiyatga ega. Shunga qaramay, mazmuniy munosabatlarning umumiy turlari har ikki tilda ham kuzatiladi. Beshinchidan, sintaktik munosabat shakl va mazmunning o'zaro birligi asosida namoyon bo'ladi. Bir xil mazmuniy munosabat turli grammatik vositalar orqali ifodalanishi mumkin. Masalan, sabab munosabati qo'shimcha, ko'makchi, bog'lovchi yoki intonatsiya vositasida ifodalanadi. Bu hol sintaktik munosabatlarning til tizimidagi murakkab va ko'p qirrali tabiatini ko'rsatadi. Sintaktik munosabatlarni o'rganish gap qurilishini tahlil qilishda muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki gap tarkibidagi har bir bo'lakning vazifasi uning boshqa komponentlar bilan qanday munosabatda ekanligi orqali aniqlanadi. Masalan, ega-kesim munosabatini aniqlamasdan gapning predikativ asosini belgilash mumkin emas. Shuningdek, aniqlovchi, to'ldiruvchi va holning vazifasi ham hokim komponent bilan yuzaga kelgan munosabat asosida belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, sintaktik munosabat til birliklarining o'zaro mazmuniy va grammatik bog'liqligini ifodalovchi muhim sintaktik hodisadir. U so'z birikmasi va gapning shakllanishida asosiy o'rin tutadi. Sintaktik munosabat sintaktik aloqa vositalari orqali shakllanadi, biroq mazmun va funksional jihatdan undan farqlanadi. Sintaktik munosabatlarning teng, tobe va predikativ ko'rinishlari tilning grammatik tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Tobe munosabat atributiv, obyekt va hol munosabatlari kabi turlarda namoyon bo'lsa, predikativ munosabat gapning kommunikativ va mazmuniy yaxlitligini ta'minlaydi. Sintaktik munosabatning asosiy xususiyatlari uning grammatik shakl va semantik mazmun birligiga ega ekanligi, til birliklari o'rtasida yuzaga kelishi, kommunikativ vazifani bajarishi hamda har bir tilning o'ziga xos grammatik tizimi bilan bog'liqligida namoyon bo'ladi. Shu sababli sintaktik munosabatlarni chuqur o'rganish nafaqat sintaksis

nazariyasi, balki nutqning mazmuniiy va kommunikativ tuzilishini tadqiq etishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
2. G'ulomov A. Sodda gap. – Toshkent: Fan, 1955.
3. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
5. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
6. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
7. Shvedova N. Yu. Russkaya grammatika. – Moskva: Nauka, 1980.
8. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1968.